

De moraal van het verhaal

Een verkenning rond de morele relevantie van de preek

Kees van Dusseldorp

‘Heimwee naar de donderpreek’¹. Met die krantenkop werd homiletisch Nederland in september 2012 wakker geschud. De kop verwoordde het gevoel van veel kerkgangers, dat preken er nauwelijks toe doen. Hoorders worden met hun morele en existentiële vragen niet verder geholpen, omdat preken blijven steken in cultuurpessimisme, simpele voorbeelden of klein-huiselijke deugden. De onderzoekers, Ciska Stark en Bert de Leede, vermoeden dat de angst van predikers voor een ‘moralistische zedenpreek’ mede oorzaak is voor de ervaren irrelevantie.

Deze discussie roept een bekend cluster vragen op rond de relevantie van preken. Wat is het effect van verkondiging op het gedrag van hoorders? Welke morele en maatschappelijke stimulansen kan een preek geven? Gaat het dan alleen om individuele keuzes of vallen ook maatschappij en politiek binnen het krachtenveld van de verkondiging? Waar ligt voor een prediker een weg tussen moralisme en vrijblijvendheid²?

Een tweede cluster vragen heeft betrekking op de methode. Hoe kan de prediker bevorderen dat preken als relevant worden ervaren, zodat ze verandering te weeg brengen, niet alleen in overtuiging maar ook in gedrag? Hoe kan de prediker dit binnen zijn verantwoordelijk bevorderen? Maken morele aansporingen een preek wettisch? En welke rol kunnen verhalen spelen in de gewenste morele vorming³?

In dit artikel wil ik de morele relevantie van de preek verkennen. Na een introductie in de actuele problematiek (1, 2) volgt een theologische verkenning in de Kamper School (3, 4) met bijzondere aandacht voor de bijdragen van emeriterend hoogleraar Kees de Ruijter (5). Daarna wordt de problematiek nader verkend vanuit de Duitse homiletiek (6) en volgt een kleine bespreking van het risico ‘wetticisme’ (7). Tenslotte wordt een thetisch deel opgezet met een aantal bijbels-theologische bouwstenen (8), homiletische structuren (9) en aanbevelingen voor de prediker (10).

1. Aandacht voor moraal

Er is toenemend aandacht voor moraal en ethiek in de christelijke kerk. Behalve het preekonderzoek verscheen in het najaar van 2012 ook een grootschalig onderzoek van de EO, waaruit blijkt dat christenen in hun gedrag nauwelijks verschillen van niet-christenen⁴. Niet-christenen vinden gelovigen in het algemeen betweterig en hypocriet: zij zijn vooral op de eigen kring gericht en hebben last van wat er allemaal niet ‘mag’. Tegelijk blijkt dat hoe actiever een christen is, des te sterker gedrag en motivatie afwij-

¹ Gerrit-Jan Kleinjan, “Heimwee naar de donderpreek” in: *Trouw* 18/09/2012. In dit artikel worden de eerste resultaten van een onderzoek van Ciska Stark en Bert de Leede naar de prediking binnen de PKN weergegeven. Hoewel de kop geen recht doet aan het onderzoek, heeft hij veel reactie opgeroepen, zie bv. Dick Schinkelshoek, “Een steentje in brood des levens” in: *Nederlands Dagblad* 20/09/2012.

² De beide risico’s worden al geschetst door Hans van der Geest, *Du hast mich angesprochen. Die Wirkung von Gottesdienst und Predigt.* (Zürich: Theologischer Verlag 1978), 118-139. Het zijn geen primair homiletische valkuilen, maar uitingen van systematische en ethische posities.

³ Op een dieper niveau zouden verhalen in staat zijn om hoorders te motiveren tot verandering van gedrag. Zie Kees van Dusseldorp, *Preken tussen de verhalen. Een homiletische doordenking van narrativiteit.* (Utrecht: Kok, 2012), 52; 197-201; 255-257.

⁴ “*Leefje Geloof in Nederland anno 2012*” Een breed onderzoek naar de vraag hoe het leven vanuit het christelijke geloof gestalte krijgt. Geraadpleegd op www.eo.nl op 19/11/2012.

ken van de gemiddelde Nederlander. Alleen al het feit van dit onderzoek toont de groeiende belangstelling voor moraal.

Ook in de theologie kreeg de belangstelling voor ethiek een impuls. De 'ecclesiastical turn' betekende een hernieuwd accent op Bijbel, sacramenten en traditie. Maar kerk-zijn wordt minder beschouwd als doel op zichzelf. De eigenheid van de kerk ligt in de 'way of life' waarvan zij getuigt. 'We hebben een geloofsgemeenschap nodig die ons helpt als christenen te leven'⁵, zo klinkt de hartenkreet van Herman Paul en Bart Wallet na gesprekken met spraakmakende theologen. Ze leggen nadrukkelijk de vraag op tafel naar de morele, sociale en politieke gestalte van de kerk.

Welke verschijningsvorm van de kerk wordt hier bevraagd? De christelijke leefwereld of de theologie, een landelijke kerk of een raad van kerken, een lokale gemeenschap of de individuele christen? Al die vormen van 'kerk' hebben hun eigen gestalten en uitingen, in woorden en in daden. Soms zijn die uitingen onderling tegenstrijdig. En er bestaan verschillende visies op de gewenste moraal en een relevante ethiek. Toch blijft de vraag overeind naar relevante impulsen voor een christelijke levensstijl.

De prediking vormt als publieke verkondiging een belangrijk concentratiepunt in de christelijke kerk. Het is een voedingsbron voor individuele christenen en voor lokale gemeenschappen. Op hun beurt staan die in wisselwerking met de bredere christelijke wereld. De verkondiging van het evangelie is geadresseerd aan de wereld, maar richt zich in de praktijk op de aanwezige hoorders, van wie een groot deel regelmatig aanwezig is. Vanuit de prediking worden de hoorders geprikkeld, gemotiveerd en bemoedigd tot het nieuwe leven. De groeiende aandacht voor de moraal brengt daarom ook de vraag mee naar het morele en maatschappelijke gehalte van de prediking.

In de kerkelijke praktijk klinkt ongenoegen over zogenaamde 'therapeutische preken', waarin slechts tegemoet gekomen wordt aan de behoefte aan bevestiging en geborgenheid van de individuele mens⁶. Het lijkt erop dat in zulke preken nauwelijks aandacht is voor de realiteit van het leven en de context buiten de kerk. Er is waardering voor preken waarin sprake is van God die liefheeft, troost en ons nabij is⁷. Martin Hoffmann constateert schroom voor het ethische bereik van de prediking. Nog sterker is die schroom merkbaar bij politieke vragen. Hij ziet hier veel mis gaan, maar wil de opdracht tot en noodzaak van ethische prediking toch handhaven. Het evangelie van Jezus Christus vraagt als bevrijding én als hulp voor een vruchtbare levensinvulling om bemiddeling door preken. God doet aanspraak op ons complete leven en 'bevrijdt ons van godloze bindingen van deze wereld tot vrije en dankbare dienst aan zijn schepping'⁸.

Onder de kritische reacties op versmalde prediking ligt het verlangen naar relevante prediking. Hoffmann verwijst naar een empirisch onderzoek in 2009, dat duidelijk maakt dat hoorders van de preek hulp voor het dagelijkse leven en oplossingsrichtingen

⁵ Herman Paul; Bart Wallet, *Oefenplaatsen. Tegendraadse theologen over kerk en ethiek*. (Zoetermeer: Boekencentrum 2011), 7-22. In de interviews die in dit boek zijn opgenomen is veel aandacht voor ethiek, politieke theologie, geloof en samenleving.

⁶ Zie B. Luiten, *Vertrouwen op de grote Heelmeester*. in: *De Reformatie* 83/38 (28 juni 2008). Zie ook het verslag van een studiebijeenkomst 22 januari 2007 van het deputaatschap Radio- en Televisieuitzendingen van kerkdiensten (geraadpleegd op www.gkv.nl op 20/09/2013). Beide bijdragen starten met de observatie dat de verkondiging gereduceerd dreigt te worden tot persoonlijke behoeftebevrediging.

⁷ Martin Hoffmann, *Ethisch und politisch predigen. Grundlagen und Modelle*. (Leipzig: Evangelische Verlaganstalt 2011), 11. Zie ook John Wright, *Telling God's Story: Narrative Preaching for Christian Formation*. (Downers Grove: IVP Academic 2007) over het optimistische cultuurchristendom in de VS.

⁸ Martin Hoffmann, *Ethisch predigen*, 11, citeert hier de tweede Barmer These uit 1934. De politieke situatie van dat moment maakt deze uitspraak ook direct tot een illustratie van zichzelf.

voor concrete problemen verwachten⁹. Voor de homiletiek betekent dat een uitdaging tot inhoudelijke reflectie en praktische handreikingen. Dit alles wordt gedragen door het geloof dat het evangelie van Jezus Christus voor ons leven in deze wereld beslissend is.

2. Gods heil en het brede leven

Welk relevantieprobleem ervaren kerkgangers? Men vindt de preken te sterk gericht op geloofsbeleving en individuele deugdvorming. Het brede leven, de existentiële vragen en de grote wereld komen te weinig in beeld. Deze brede terreinen zijn echter nauwelijks op één noemer te brengen. Het onderzoek van de EO onderscheidde vijf terreinen: omgaan met de schepping, mensen in nood, relaties, samenleving en de geloofspraktijk¹⁰. Stark&De Leede noemden in hun onderzoek actuele thema's: de kosten van de gezondheidszorg, de waarde van een mensenleven, het verlangen naar levensbeëindiging. Hauerwas stelt dat de lokale gemeente moet nadenken over morele thema's rond leven en dood, oorlog en vrede, seksualiteit en armoede. Daarbij gaat het hem niet om principes voor iedereen, maar om een ethiek voor christenen, die vanuit het evangelie motiveert tot een eigen inbreng in het publieke domein¹¹.

Deze benaderingen zijn erg verschillend en kunnen elkaar in concrete aanwijzingen tegenspreken. Moraal, ethiek, cultuur en politiek duiden niet alleen verschillende terreinen binnen maar ook verschillende dimensies aan van de werkelijkheid¹². Ook zonder dat formele definities gegeven kunnen worden, is een tendens aanwijsbaar. Deze terreinen hebben meer te maken met praxis dan met spiritualiteit. Ze zijn meer gericht op leven dan op geloven. Tegelijk zijn leven en geloven onscheidbaar met elkaar vermengd en vallen in zekere zin samen. Het gaat focus op de brede levenswerkelijkheid.

Hier ligt de overtuiging onder dat de hele werkelijkheid binnen de kring van Gods woord en genade valt. Het is een terechte verwachting van kerkgangers, dat de prediking van het evangelie niet alleen van belang is voor het geestelijke en individuele domein, maar ook zeggingskracht heeft voor ethische en publieke aspecten van de werkelijkheid. Morele vragen, maatschappelijke ontwikkelingen, culturele tendensen, problemen in de wereld: ze maken deel uit van de werkelijkheid, raken ieder individuele hoorder en vallen binnen de horizon van het heil.

Signalen dat de prediking deze horizon van het evangelie zou reduceren, dienen serieus genomen te worden. De Ruijter stelt dat Gods heil voor de mensen concreet in deze wereld werkelijkheid wordt. Hij gaat nog een stap verder: als de theologie niet spreekt over concreet heil voor deze wereld, hoeft ze zich in deze wereld niet meer te vertonen¹³.

Wat voor 'de theologie' geldt, is zeker van toepassing op de prediking. Gods heil is gericht op de complete werkelijkheid, ook al kan niet alles in elke preek aan de orde komen en zijn predikers beperkt in hun begrip van Gods heil. De uitspraak van Hendrik Kraemer heeft veel homiletische bezinning gestimuleerd: 'Er moet thans vóór alles én principieel én actueel gepredikt worden, in den echten zin des woords: het volle Evange-

⁹ Martin Hoffmann, *Ethisch predigen*, 15: "Die Menschen wollen handlungsfähiger nach Hause gehen."

¹⁰ *Leef je Geloof* (zie boven).

¹¹ Zie de weergave in Paul&Wallet, *Oefenplaatsen*, 52-53

¹² Een mooi voorbeeld geeft Albrecht Grözinger door verschillende opvattingen te beschrijven op de vraag 'wat is politiek' bij de bespreking van de publieke plaats van de preek. Albrecht Grözinger, *Homiletik. [Lehrbuch Praktische Theologie 2]*. (Gütersloh: Gütersloher Verlaghaus 2008), 320-322.

¹³ C.J. de Ruijter, *De horizon van het heil. Theorie en praxis bij Johann Baptist Metz en Clodovis Boff, mede in verband met de verkondiging en het diaconaat van de kerk*. (Kampen: Kok 1992), 132-135.

lie dat het gansche leven raakt. Het is dringend nodig dat de predikanten steun en voorlichting krijgen hoe te preken.¹⁴

3. Kampen: het Woord toegepast op de werkelijkheid

Bij het afscheid van prof.dr. Kees de Ruijter past het om een wat langere lijn te trekken in de Kamper School, die in een aantal opzichten een eigen gezicht heeft gekregen.

De eerste homiletische bijdragen kwamen van P. Biesterveld. Hij ontwikkelt zijn eigen homiletische inzichten in een beschrijving van het preekwerk van Calvijn¹⁵. In zijn analyse noemt hij de kritische discussie van Calvijn met zijn rooms-katholieke tegenstanders, zijn waarschuwingen voor kerkelijke en huiselijke misstanden, volkszonden en onverschilligheid en zijn bemoediging in de verdrukkingen van de kerk en de aanvechtingen van de gelovigen. Juist deze troostende werden volgens Biesterveld als zeer actueel ervaren en raakten geliefd¹⁶.

Biesterveld noemt Calvijn een echte tijdprediker en trekt als les dat men in de preek 'de kloppingen van het leven' moet kunnen voelen. Het eigen karakter van gereformeerde prediking is 'dat het licht van het Woord zuiver en rein heeft te schijnen op alle verhoudingen van het leven van de enkele en van het geheel, van lichaam en ziel, van denken en kunnen, van gezin en maatschappij, van staat en van kerk.¹⁷ In zijn bespreking van het homiletische werk van de 16^e-eeuwse Hyperius bevestigt Biesterveld dit uitgangspunt van zijn visie. De gemeente moet worden gebouwd, zowel in haar geloof als in de praktijk der godzaligheid. Daarbij moet het gaan om een actueel woord dat voor de concrete tijd en gemeente bedoeld is en waarin zonden expliciet worden benoemd¹⁸. Biesterveld pleit ervoor dat de prediker thuis is in wetenschappen en kunsten.

In de gereformeerde homiletiek van T. Hoekstra komt de werkelijkheid aan de orde in het hoofdstuk over de toepassing. De toepassing heeft zich te richten op het complete leven van de mensen¹⁹. Hoekstra geeft een interessante volgorde aan: In de eerste plaats vindt de applicatie plaats in het geestelijke leven, inclusief de invloed daarvan op het huiselijke en maatschappelijke leven. De prediker 'moet naderen tot de levenswerkelijkheid van den man en de vrouw, die voor hem in de kerk zitten', om daarin het levende Woord te verkondigen. Hoekstra waarschuwt voor al te directe toepassing: 'Het ragfijne geestelijke leven vraagt voorzichtige behandeling.' Tegelijk mag het ontdekkende karakter van de prediking nooit ontbreken.

De toepassing dient echter ook gericht te zijn op 'de breede sfeer van het volle rijke mensenleven in huis, school, maatschappij en staat.' De prediker zal het volle leven moeten kennen. In zijn toepassing kan het Woord van God de weg wijzen bij vele vraag-

¹⁴ Geciteerd via dr. J.D.Th. Wassenaar, *De Postille met pensioen...* op www.theolblogie.nl van 20 september 2013. De uitspraak zal rond 1940 gedaan zijn.

¹⁵ P. Biesterveld, *Calvijn als Bedienaar des Woords*. (Kampen: Bos 1897), mn 129-138.

¹⁶ Opvallend is dat Ciska Stark tot een volstrekt andere conclusie komt, als ze het hoorderbeeld van Calvijns preken reconstrueert. Ciska Stark, *Preken voor dovemansoren? Toenadering tot de hoorders in preken van Calvijn*. in: Rinse Reeling Brouwer, Bert de Leede, Klaas Spronk (red), *Het calvinistisch ongemak. Calvijn als erflater en provocator van het Nederlandse protestantisme*. (Kampen: Kok 2009), 143-153. Hoewel ze in de preken een diepe mensenkennis en inlevingsvermogen proeft, mist Stark verwijzingen naar de concrete context, levenssituatie of praktische ethiek. Zie ook de suggestieve titel 'voor dovemansoren'.

¹⁷ P. Biesterveld *Calvijn*, 145. Hij noemt Calvijn "in den goeden zin populair". De tegengestelde conclusie van Ciska Stark laat zich niet alleen verklaren door de homiletische ontwikkeling van een ruime eeuw, maar doet ook een verschillend perspectief op Calvijn vermoeden.

¹⁸ P. Biesterveld, *Andreas Hyperius. Voornamelijk als homileet*. (Kampen: Zalsman 1896). 99-105.

¹⁹ T. Hoekstra, *Gereformeerde homiletiek*. (Wageningen: Zomer & Keuning 1926), 299-315.

stukken die zich voordoen. Hoekstra werkt dat uit naar het kerkelijke, huiselijke, economisch, sociale en politieke leven. Daarbij noteert hij dat Gods Woord vooral de beginselen biedt voor de inrichting van het leven. De concrete beslissingen zullen veelal aan het geweten worden overgelaten. In allerlei concrete kwesties kan vanuit de verkondiging meestal geen richtlijnen worden gegeven.

In de loop van de 20^e eeuw neemt de aandacht voor maatschappelijke vraagstukken toe. Volgens K. Dijk heeft de kerk ook de opdracht om zich met het politieke en sociale leven te bemoeien²⁰. 'Een vals-geestelijke eenzijdigheid in de prediking heeft al veel ellende veroorzaakt.' In de prediking wordt immers de boodschap van God in de actuele tijd en cultuur gebracht. Anderzijds benadrukt Dijk dat de kerk haar grenzen in het oog houdt: in de naam van God mogen niet allerlei meningen worden opgelegd. Politieke en sociale zaken zijn geen kerkelijke zaken.

In deze tijd ontstaat een boedelscheiding: in allerlei christelijke organisaties ('particulier initiatief') worden Schriftuurlijke uitgangspunten doorvertaald naar de praktische domeinen; in de zondagse prediking wordt de heilshistorische methode toegepast, waarin de praktische ervaring van de mens en het concrete leven van de gemeente moeizaam een plek kunnen krijgen²¹. Als er in de homiletische theorievorming weinig aandacht is voor het morele gehalte van de prediking, zal men die in de praktijk ook minder ontwikkelen. Dit is een opvallende ontwikkeling, omdat de heilshistorische prediking juist bedoeld was als correctie op de vergeestelijking en verinnerlijking van het heil²². Toch heeft de heilshistorische aandacht voor het werk van de verhoogde Christus in kerk en wereld niet geleid tot realiteitsbetrokken prediking.

4. C. Trimp: de werkelijkheid opgeroepen door het Woord

Het uitgangspunt van C. Trimp is dat prediking haar naam slechts waard is, als zij de gemeenteleden toespreekt in hun concrete situatie. De actuele boodschap van God voor Zijn volk moet in eigentijdse taal onder woorden gebracht worden²³. Daarbij hoeft de prediking niet relevant gemaakt te worden door inzichten van een ambtsdrager, de traditie van de kerk of interpretaties van gelovigen. God heeft het Woord op Schrift laten stellen juist met het oog op ons. Het licht van Christus in de Schrift ontmaskert vandaag zonde en opent de nieuwe wereld. Het is de ontmoeting met de levende Heer die de prediking actueel en relevant maakt.

Trimp pleit voor het serieus nemen van de Bijbel als instrument van de Geest en daarmee als bron van praktische godskennis en als boek van wijsheid²⁴. Het doel van de Schrift ligt in de praktijk van het leven en het karakter van de gelovige. Voor de praktische homiletiek leidt dit tot zijn bekende motto: 'De tekst neemt de prediker in dienst

²⁰ K. Dijk, *De dienst der prediking*. (Kampen: Kok 1955), 130-136 over 'de prediking in het verband met de sociale gesteldheid'. Dijk doceerde niet aan de Broederweg, maar zijn homiletiek werd daar wel gebruikt.

²¹ C.J. de Ruijter, *Gods verbondswoord gaat van hart tot hart. Ontwikkelingen in de 'vrijgemaakte' preekvisie*. in: D. Deddens en M. te Velde (red), *Vrijmaking – Wederkeer. Vijftig jaar Vrijmaking in beeld gebracht 1944-1994*. (Barneveld: De Vuurbaak 1994), 153-164. Voor de boedelscheiding tussen kerkelijk en particulier initiatief, ook bv. C.J. de Ruijter, *Horizon*, 158, die spreekt van een verabsoluterende trek in de gereformeerde ambtsopvatting.

²² C.J. de Ruijter, *Gods verbondswoord*. pag.161.

²³ C. Trimp. *De actualiteit der prediking, in het licht van het 'Sola Scriptura' der Reformatie*. (Groningen: De Vuurbaak 1983).

²⁴ C. Trimp *Heilige Geest en Heilige Schrift*, in: J. Kamphuis e.a., *Hoe staan wij ervoor. Actualiteit van het gereformeerd belijden*. (Barneveld, De Vuurbaak 1992), 103-137.

van zijn boodschap.²⁵ De revelatie beslist over de relevantie. Als methode beveelt Trimp aan om niet krampachtig op zoek te gaan naar parallellen en toepassingen, maar om als prediker – die de mensen kent in hun leven, hun geloof en hun tijd – met de eigen vragen te leren luisteren naar de Bijbel. Zo wordt de prediking actueel en leert de gemeente de realiteit geestelijk te taxeren.

In de preekpraktijk werkte deze benadering niet automatisch goed. Dat is Trimp zich bewust, als hij zich in 'Klank en Weerklank' verzet tegen een schematische 'ja, maar'-prediking²⁶. De oproep tot levensheiliging wordt tot een voorspelbaar appel op gehoorzaamheid in geestelijke en ethische zaken. Trimp wilt terug naar een eenheid van belofte en eis in de éne aanspraak van God. De prediker dringt aan op levensheiliging. Tegelijk is die heiliging ook geschenk en inhoud van Christus. Prachtig werkt Trimp dit uit door de wetsprediking in te bedden in Gods zorgzaamheid. Dit perspectief bewaart de prediker voor de valkuil van abstracte leefregels of dorre moraallessen. Het grote doel is dat ons concrete leven in het perspectief van de toekomst komt te staan. Als correctie op schematisme in de heilshistorische preektraditie, bepleit Trimp meer aandacht voor de geloofservaring van de hoorders. De mens komt dan nadrukkelijker in beeld. Maar het is wel de mens, zoals die door God ter sprake wordt gebracht²⁷.

Volgens de zich ontwikkelende Kamper School maakt het praktische leven van een christen integraal deel uit van het evangelie. Het mag in de prediking daarom niet ontbreken. Tegelijk blijft die relevantie volledig bepaald en beslist door de openbaring van God in Jezus Christus. De kleine verhalen van mensen en de actuele verhalen van het leven zijn per definitie verbonden met het grote verhaal van Gods heil. Dat heil is betrokken op deze concrete wereld. Het morele perspectief is erop gericht dat het gelovig luisteren, het aanvaarden van Christus en het leven door Gods Geest tot wijsheid voor het leven leidt. Deze wijsheid raakt primair de persoonlijke verhouding met God en secundair de persoonlijke levensheiliging.

In dit perspectief schuiven de bredere structuren en terreinen van het leven gemakkelijker naar de randen. Aan het accent op geloof, gehoorzaamheid en wijsheid kleeft het risico dat de verkondiging beperkt blijft tot de geestelijk-pastorale terreinen van het leven. Natuurlijk raakt de Schrift ook andere terreinen. Dit gebeurt echter niet in de prediking als de prediker geen antennes heeft voor politieke, sociale, culturele en maatschappelijke vragen. In deze homiletiek is zorgvuldige aandacht voor de factor 'tekst', terwijl op het perspectief van de 'prediker' en de werkelijkheid van de 'hoorder' nauwelijks reflectie plaatsvindt²⁸.

In deze benaderingen overheerst een eenrichtingsverkeer van het evangelie naar de werkelijkheid. Dit hangt samen met de klassieke homiletische traditie om vanuit het Woord na te denken over de 'toepassing' ervan. Deze traditie is in de hermeneutische benadering fundamenteel gekritiseerd²⁹. Er is meer oog voor de wisselwerking tussen

²⁵ C. Trimp, *De preek. Een praktisch verhaal over het maken en houden van preken*. (Kampen: Van den Berg 1986).

²⁶ C. Trimp, *Klank en weerklank. Door prediking tot geloofservaring*. (Barneveld: De Vuurbaak, 1989), 52-64. Bedoeld is dat bij de prediking van de blijde boodschap (de belofte van het verbond) *altijd* de bijbehorende verplichting en opdracht (de eis van het verbond) gecommuniceerd zou moeten worden.

²⁷ C. Trimp, *God brengt de mens ter sprake*. in: A.G. Knevel (red), *Bevindelijke prediking*. (Kampen: Kok 1989), 104-109.

²⁸ Zie over de 'trias homiletica': Kees de Ruijter, *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek*. (Zoetermeer: Boekencentrum 2013), hfd.7 en 9.

²⁹ Jos Douma en Peter van de Kamp, *Preken: Uitleggen en toepassen?* in: C.J. de Ruijter (red), *Preken en horen. Op weg naar een eigentijdse gereformeerde preekvisie*. (Kampen: TU 1989) 38-44. Voor de verwer-

lezer en tekst, waarbij aandacht komt voor de bepalende rol van de prediker en ruimte ontstaat voor het receptieproces van de hoorder.

5. Kees de Ruijter: heil en werkelijkheid verbonden

Al in zijn dissertatie stelt De Ruijter de fundamentele vraag in hoeverre en op welke manier theologie betrekking heeft op de realiteit van deze wereld³⁰. De Ruijter wijst erop dat in de Bijbel waarheid verbonden wordt met goed handelen: waarheid moet gedaan worden. Het heil van Christus wordt in de aardse werkelijkheid zichtbaar en tastbaar. Daarbij ligt voor De Ruijter het primaat bij Gods openbaring. In de bevrijding en verlossing door Christus krijgt het heil een kwaliteit, die de categorieën van deze wereld te boven gaat. De verkondiging scheidt een eigen praxis.

Volgens De Ruijter krijgt het existentiële karakter van het heil weinig gestalte in de praktijk van de kerkelijke verkondiging. Ook wijst hij erop dat het nadenken over de taken in de kerk sterk gereduceerd is tot het functioneren van de ambtsdragers. Het waardevolle accent in de gereformeerde traditie op de roeping in politiek en maatschappij krijgt in de prediking nauwelijks invulling. De Ruijter ziet in de 'vrijgemaakte' preekvisie wel pogingen 'om ruimte te maken voor het spreken over het heil van Christus in de werkelijkheid van deze wereld'³¹, maar constateert dat de bijbehorende theorievorming ontbreekt.

In een interview vertelt De Ruijter hoe hij zich in de loop van zijn predikantenleven gedwongen voelde om de preken concreter te maken. Zowel de context van het geseculariseerde Rotterdam als impulsen vanuit zijn gezin prikkelden hem om zich meer te richten op de belevingswerkelijkheid van de hoorders³². 'Mensen moeten in de preek herkennen dat het over deze wereld gaat, waar ik in leef, om vervolgens te ervaren dat God in die wereld te vinden is.'

Het is interessant om de uitgegeven decaloogpreken van De Ruijter op dit punt te analyseren³³. We treffen in deze bundel een prediker aan, die zich ervoor inzet om het evangelie van Jezus Christus vernieuwend door te geven. Hij zoekt nieuwe taal om de wereld te benoemen in het licht van God. Het concrete leven wordt gebruikt om geestelijke zaken te verwoorden. Soms worden de lijnen van een preek direct doorgetrokken naar de praktijk. Daarbij gaat het vooral om geestelijke, op God gerichte zaken als bidden of zondagsinvulling. In enkele gevallen komt de persoonlijke ethiek aan de orde: relaties binnen een gezin, pesten op school, echtscheiding. De preken zijn in hun toepassing niet direct gericht op het bredere leven in deze wereld. Het politieke en maatschappelijke leven komt niet zelfstandig in beeld, persoonlijke ethiek slechts fragmentarisch. De Ruijter concentreert zich erop concrete en nieuwe woorden te geven aan het heil van

king van de hermeneutische wending: zie Kees de Ruijter, *Meewerken met God. Ontwerp van een gereformeerde praktische theologie*. (Kampen: Kok 2005), 24-26 (reflectie), 101-103 (normativiteit) en 116-125 (methode). Expliciet is hij in zijn homiletiek, *Horen naar de stem van God*. hfd. 1 en 5

³⁰ C.J. de Ruijter, *Horizon*, 131-154.

³¹ C.J. de Ruijter, *Gods verbondswaard*, 161.

³² Freddy Gerkema en Ad de Boer, *Preken in een ontmoeting van hart tot hart – Interview met hoogleraar Kees de Ruijter*. in: *Opbouw*, 59/17 (7 september 2013).

³³ Preken over de zondagen 34-44 van de Heidelbergse Catechismus in dr. Kees de Ruijter, *WeerWOORD. Preken over de Heidelbergse Catechismus*. (red: drs. Harm Boiten en ds. Pieter Schelling) (Barneveld: BDU 2010), 166-228. NB: De preken in deze bundel zijn over een langere periode geschreven waarin het homiletische discours zich heeft ontwikkeld. Bedacht moet ook worden dat deze preken bedoeld zijn als leespreken, zodat de contextuele dimensie met opzet algemeen gehouden is

Christus. De relevantie van de prediking ontstaat waar hoorders op een nieuwe manier betrokken raken op Gods verhaal. Vandaaruit krijgt de hoorder voor het nieuwe leven alle vrijheid.

Het lijkt erop dat de onderzochte preken ook vallen onder de klacht dat er weinig aandacht is voor de publieke relevantie van de prediking. Toch doet dit geen recht aan deze preken. In zijn taal laat De Ruijter voortdurend verbindingen oplichten tussen evangelie en cultuur. Ook al komt de leefwereld minder expliciet ter sprake, toch werpt het evangelie in deze preken nieuw licht op de brede werkelijkheid. Daarmee stimuleren de preken een nieuwe motivatie voor een christelijk leven.

In de *trias homiletica* vormt de hoorder een van de drie fundamentele factoren, naast tekst en prediker. De Ruijter werkt dit niet uit in een doordenking van de hoorder en zijn leefwereld. De gerichtheid op de hoorder klinkt op een andere manier door in zijn homiletiek. De herkenbaarheid van de menselijke werkelijkheid is een voorwaarde wil de preek de 'derde gestalte van het Woord' zijn (Barth). 'Voor echte communicatie met de hoorder is het aan te bevelen dat de preek primair de actuele werkelijkheid van de hoorders tekent en benoemt als de werkelijkheid van God.³⁴

De preek is een 'hoor- en spreekoefening op het snijpunt van evangelie en cultuur'³⁵. De preek bemiddelt in het bestaan van de prediker en zijn hoorders het evangelie van het komende koninkrijk. Opvallend zijn bij De Ruijter de linguïstische metaforen. Hij spreekt over de grammatica's van cultuur en evangelie en de hoor- en spreekoefening van de gemeente in de eredienst. 'De Geest leert ons een nieuwe taal, waarmee bekende woorden en begrippen een nieuwe betekenis krijgen die hoort bij de nieuwe schepping. Zo vindt de transformatie van de *liturgische taalgemeenschap* plaats.'

De inbedding van de preek in de liturgie is voor De Ruijter wezenlijk. Hij vat de eredienst op als een praktijk van moreel handelen. De christelijke gemeente ziet zichzelf als nieuwe samenleving. Met dit accent stelt hij de benadering onder kritiek, waarbij de hoorders zelf na de preek aan het werk moeten met het ontvangen woord. In de aanbidding ontstaan sociale praktijken en culturele instituties die vormend werken³⁶. In de eredienst, oefenen christenen vaardigheden, overtuigingen en disposities om in de wereld te leven als teken van Gods werk. De eredienst is richtinggevend voor het leven van de gemeente, de liturgie heeft een formatieve kracht.

Ook in het methodisch deel borgt De Ruijter de aandacht voor de hoorder. Hij grenst zich af tegen maakbaarheid van het preekproces en vraagt aandacht voor de wezenlijke openheid van de homiletische situatie. 'Het zijn de hoorders zelf die met en aan de gehoorde preek in hun eigen situatie verder leven. Een echte hoorder preekt mee'³⁷. Als De Ruijter de doelstelling van preken uitsplitst, stelt hij de vormingsdoelen boven de agogische doelen. Daarmee wil hij ruimte maken voor de eigen verantwoordelijkheid van de hoorder voor het concrete gedrag.

De bijdrage van De Ruijter is een duidelijke stap in de ontwikkeling binnen de gereformeerde homiletiek. Hij doorbreekt de naïeve visie dat de beweging van Woord naar wereld eenrichtingsverkeer is en vraagt aandacht voor de verbondenheid en wisselwerking tussen theologie en praxis. In zijn decaloogpreken wordt deze integratie in het bijzonder

³⁴ Kees de Ruijter, *Horen*, 152. Hij sluit zich aan bij de typering van Ernst Lange, dat het bestaan van de moderne hoorder wordt verhelderd als het bevrijdende licht van het evangelie erop schijnt.

³⁵ Kees de Ruijter, *Horen*, hfd.6. Het citaat staat op pag.128,

³⁶ Kees de Ruijter, *Horen*, 44.

³⁷ Kees de Ruijter, *Horen*, 164-167.

voltrokken in de dimensie van de taal. Het morele en maatschappelijke bereik van de verkondiging wordt door hem opgenomen in zijn visie op de eredienst als ‘snijpunt van evangelie en cultuur’.

6. Homiletische problemen

Na deze verkenning in de gereformeerde homiletiek, komt nu de homiletische praktijk meer in beeld. Hoe analyseren hedendaagse homileten de (ontbrekende) morele relevantie van preken? Een kleine bloemlezing uit recente Duitstalige homiletiek geeft een beeld.

Wilfried Engemann wijt de gebrekkige relevantie van de prediking aan onvoldoende theologische doordenking. Theologie is immers gericht op een bereflecteerde, *eigentijdse* communicatie van het evangelie³⁸. Engemann ziet een aantal oorzaken voor het relevantieverlies. Als het gehanteerde mensbeeld een constructie of karikatuur is, kan de preek nooit de realiteit van de hoorders raken. Als de prediker het geloof beperkt tot cognitieve categorieën, komt het geestelijke en dagelijkse leven niet in beeld. Als het indicatieve karakter van het evangelie wordt vervangen door een imperatieve, ontstaat een wettische preek. Algemene oproepen tot medemenselijkheid klinken eerder humanistisch dan christelijk. Verder beschrijft Engemann hoe een moralistisch zondebegrip en een triviale handelingsoriëntatie onrecht doen aan de inhoud van het evangelie en aan de kracht van de verkondiging.

In zijn monografie over ethische en politieke prediking begint Hoffmann met een lijst sceptische vragen aan predikers (en hoorders), zodra het gaat om de concretisering³⁹. Is de monologische vorm van de preek wel de juiste vorm voor ethische vragen? Wat is het theologische kader voor morele uitspraken? Kan het evangelie wel leiden tot algemene aanwijzingen? Hoe voorkomt de prediker dat hij een moraalridder wordt? Kan een preek als ‘open kunstwerk’ ooit moreel-normatief worden? Predikers hebben maar zelden een afdoend antwoord op veel van deze vragen. Daardoor vermijden ze ethische vragen liever, hanteren ze een impliciete en onbereflecteerde ethiek of vluchten ze in een algemeen moreel appel. Dergelijke clichés roepen echter nog meer weerstand op, omdat ze moraliserend en wereldvreemd overkomen.

Onder deze situatie ziet Hoffmann een aantal diepere problemen liggen. Als eerste noemt hij het probleem van de dissonanservaring. Wie spreekt vanuit een christelijk ethos, moet er rekening mee houden dat de hoorders hun levensinvulling ook laten bepalen door andere waarden en normen. Waar onvoldoende gedeeld kader is, mislukt ethische prediking. Als tweede noemt hij dat morele aansporingen niet tot een snelle houdingsverandering kunnen leiden, omdat een levenshouding wortelt in langdurig opgebouwde instellingen en patronen. Pas als er voldoende consensus en vertrouwen is, zullen ethische aanwijzingen aanvaard worden en aan verandering bijdragen. Deze overeenstemming wisselt per hoorder, thema en prediker. Als derde noemt Hoffmann dat de prediker onvoldoende theologische visie heeft op de cultuur en op het werk van de Heilige Geest. Daardoor krijgen preken een wettische klank.

³⁸ Wilfried Engemann, *Einführung in die Homiletik. 2^e Auflage*. (Tübingen: Francke Verlag, 2011), 405-414. Engemann schrijft scherp en illustreert zijn observaties aan concrete preekpassages.

³⁹ Martin Hoffmann, *Ethisch predigen*, 12.

Albrecht Grözinger benadert de preek als een 'szenisch Geschehen': preken is een handeling op een bepaalde tijd en plaats⁴⁰. In de wisselwerking van concrete mensen, situaties en omstandigheden 'gebeurt' de preek. Vooral in bijzondere preeksituaties (casualia) wordt dit situationele karakter van de preek zichtbaar. 'Politieke prediking' illustreert dit: een preek krijgt een politieke kleur door de situatie of een thematiek die speelt. Hoewel veel hoorders een dergelijke relevantie verwachten, liggen hier veel valkuilen en zijn goede voorbeelden dun gezaaid. Concretiseringen zijn vaak niet evenwichtig en leiden tot versimpelingen en irreële oproepen. De hoorders worden overvraagd omdat de gemeente als ideaal tegenover de werkelijkheid wordt gezet. En merkbaar hangen politieke preken samen met de politieke overtuigingen van de prediker.

Tegelijk handhaaft Grözinger de wens dat de preek een perspectief biedt op de werkelijkheid. Omdat een preek in het concrete leven klinkt, heeft die altijd een politieke dimensie. Wil de prediker dit benutten, dan dient hij respect op te brengen voor mensen en standpunten en de focus te richten op het kleine verhaal. De eigen bijdrage van de prediking aan het maatschappelijke debat is die van bezinning.

Hans van der Geest vindt elke politieke preek wettisch. Hij acht de preek geen geschikte vorm om overtuigingen en houdingen te veranderen. Het kader van de liturgie en de grotere gemeenschap vraagt de prediker om zijn punt algemeen te houden. Als het gaat om iets wat veranderd moet worden, kan dat niet zonder dialoog. Politieke preken zijn in de praktijk óf reactionaire óf socialistische preken⁴¹. Het verwaarlozen van het politieke aspect speelt echter automatisch de conservatieve politiek in de kaart. Daarom is reflectie wel nodig. Spreken vanuit de christelijke hoop opent het oog voor Gods handelen. Tegelijk is het voor de prediker noodzaak om recht te doen aan de complexiteit van de politieke werkelijkheid en aan de mondigheid van de hoorders.

7. Wetticisme

Een van de grootste frustraties bij hoorders is wetticisme. Dat blijkt ook bij predikers een grote angst te zijn. Daardoor kan men het op dit moment een kernprobleem noemen in de homiletische praktijk. Hoffmann ziet wetticisme als dé oorzaak dat hulp aan een vruchtbare levensinvulling mislukt⁴².

Het is opvallend dat 'wetticisme' zo'n beslissend concept is geworden. Hiervoor is in het bijzonder Manfred Josuttis verantwoordelijk: in een indrukwekkend boek bracht hij een brede waaier aan ontevreden geluiden rond de prediking in de 60-er jaren op de noemer brengt van 'wetticisme'⁴³. Het werk van Josuttis heeft de homiletiek diep geraakt. Josuttis verklaart niet alleen allerlei mislukte preekcommunicatie vanuit wetticisme, maar geeft daaraan ook een diepe theologische beschouwing. Hij ziet wetticisme in veel toegepaste preeksjablonen als die van 'uitleg en toepassing', of die van 'indicatief en imperatief'. Hij beschrijft hoe de wet tot wetticisme leidt als zonde niet serieus genomen wordt, de dood verdrongen en het oordeel geobjectiveerd. Ook beschrijft hij hoe het evangelie wettisch wordt als de prediker Jezus Christus presenteert als model, formule of voorbeeld, de genade goedkoop maakt of geloof als mensenwerk presenteert. Hij

⁴⁰ Albrecht Grözinger, *Homiletik*, 305-326.

⁴¹ Hans van der Geest, *Angesprochen*, 131-134.

⁴² Martin Hoffmann, *Ethisch predigen*, 15-16. Hij zet zijn monografie helemaal op vanuit een analyse van wetticisme.

⁴³ Manfred Josuttis, *Gesetzlichkeit in der Predigt der Gegenwart*. (München: Chr.Kaiser Verlag 1966). Zijn homiletische definitie 'Die geseztliche Predigt lässt den Menschen hilflos mit dem Wort allein'. (pag. 13) is breed als standaard overgenomen in de homiletiek, zie Sieds de Jong, *Wetticisme in preken*. (Kampen: lezing FQI 1998).

beschrijft hoe de aansporing in de preek (paraenese) wettisch wordt, als de prediker de gemeente overvraagt, heiliging als opdracht brengt en concrete aanwijzingen beperkt tot de kleinburgerlijke omgeving. Wetticisme is voor Josuttis 'de vorm van de verkondiging die gebaseerd is op vermenging van wet en evangelie en die resulteert in ideologisering van het evangelie en moralisering van de wet'.

De analyse van Josuttis is breed opgepakt in de Duitstalige homiletiek. Hans-Christoph Piper beschrijft hoe verdringing van de emotionele behoeften van de prediker resulteert in wetticisme⁴⁴. Van der Geest ziet onder wettisch preken een fundamentele angst voor de bevrijdende en vernieuwende kracht van het evangelie. Hij stemt in met de beschrijving van Josuttis van wetticisme als iemand op zichzelf terugwerpen, terwijl het evangelie juist gemeenschap met God betekent. In de taal van de preek wordt wetticisme soms direct zichtbaar in het gebruik van het woord 'moeten' of een veelheid aan imperativi. Vaker wordt wetticisme verstoep in modale hulpwerkwoorden, retorische vragen of impliciete oproepen⁴⁵.

Dat 'wetticisme' in de Duitstalige homiletiek de grote vijand van de verkondiging is geworden hangt daar samen met de lutherse dichotomie van wet en evangelie. In de gereformeerde homiletiek liggen de spanningsvelden iets anders. Denk aan het schema van objectief en subjectief, of aan het verbondskader van belofte en eis, van aanspraak en verantwoordelijkheid. Hoewel ook dergelijke kaders tot vormen van wetticisme kunnen leiden, heeft de 'wet' zelf binnen de gereformeerde traditie een relatief gewaardeerde plaats behouden, mede door de catechismusprediking over de decaloog⁴⁶. Wetticisme is daarom in Nederland niet zo'n grote 'Angstgegner' van de prediker geworden. Dat neemt niet weg, dat genoemde observaties en mechanismen rond wetticisme wel degelijk herkenbaar en inzichtgevend zijn, vooral nu de vraag naar de praktische relevantie van de prediking sterker klinkt.

Wetticisme heeft diverse homiletische verschijningsvormen, maar veelal theologische oorzaken. Sieds de Jong erkent de mogelijkheid dat het aan de hoorder kan liggen, als die zich alleen gelaten voelt. Misschien vangt hij om bepaalde redenen het liefdeswoord van God niet op of geeft hij een vermanend woord een buitenproportionele lading. In de meeste gevallen zal de oorzaak echter liggen in de persoon van de prediker⁴⁷. Het is van groot belang dat de prediker beschikt over een goed en gezond theologisch kader. Hoffmann stelt dat wetticisme ontstaat waar de dimensies van Geest en tijd verwaarloosd worden⁴⁸. Wie vanuit de Geest denkt, krijgt aandacht voor heiliging als *gave*. Zelfs de ethische prediking krijgt hierdoor een primair indicatief karakter: ze sluit aan bij het evangelie en benadert het leven meer vanuit de mogelijkheden dan vanuit de verplichtingen. Onder de dimensie van de tijd vraagt Hoffmann aandacht voor de actuele en concrete omstandigheden waarin mensen leven. Met tijdloze en algemene oproepen blijft de hoorder aan zichzelf overgelaten en ontstaat een antropocentrische prediking. Maar de

⁴⁴ Hans-Christoph Piper, *Predigtanalysen. Kommunikation und Kommunikationsstörungen in der Predigt*. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1976), 130v.

⁴⁵ Hans van der Geest, *Angesprochen*. 118-139. Peter Bukowski, *Predigt wahrnehmen. Homiletische Perspektiven*. (Neukirchen: Neukirchener Verlag 1995³), 67-72; 104-110, 132-139). Terzijde zij opgemerkt alle modale hulpwerkwoorden een wettisch risico bevatten. Ze maken de indicatief kapot en communiceren onzekerheid. Daarmee wordt de hoorder op zichzelf teruggeworpen. Sieds de Jong bespreekt in *Wetticisme* ook het wettische effect van vraagzinnen, imperativi en conjunctiva.

⁴⁶ Zie C. Trimp, *Klank en weerklank*, 65-80 over de noodzaak en relevantie van wetsprediking.

⁴⁷ Sieds de Jong, *Wetticisme*, noemt zowel de menselijke als de theologische kant van de prediker. Zijn betoog loopt uit op de stelling: 'Wie prediker wil zijn, moet beginnen mens te zijn.'

⁴⁸ Martin Hoffmann, *Ethisch predigen*. 22-33. Over de 'Geist-Vergessenheit' en de 'Zeitvergeessenheit'.

bijbelse boodschap leert ons het nu-en-hier-moment beschouwen vanuit het actuele handelen van God: wij leven nu en hier in Jezus Christus. Van Hem uit ontvangen en ervaren we vergeving, bevrijding, hoop en oriëntatie. Ontdekking daarvan heeft morele gevolgen, zonder wettische trekken.

De Ruijter noemt nog een andere theologische oorzaak onder wettische preken. De hoorder wordt ook aan zichzelf overgelaten als in de preek meer nadruk ligt op schuld dan op genade, als er meer aandacht is voor zonde dan voor vernieuwing⁴⁹. Hiermee verzet hij zich tegen een reformatorische lijn die in het Nederlandse protestantisme vanuit de Nadere Reformatie een karakteristieke preektraditie heeft gevormd met veel aandacht voor de 'ellende' van de mens. Ook hier beslist een theologisch kader over het karakter van de verkondiging en de ervaring van de hoorder.

8. Moraal, theologie en Bijbel

Meermalen is genoemd dat de prediker over een goed en gezond theologisch kader moet beschikken. Een dergelijk kader ontwikkelt zich door studie, gesprek en gebed, luisterend naar de Bijbel als bron en norm van de Godskennis. Binnen dit artikel kan slechts een aantal bouwstenen worden aangereikt over de verhouding tussen evangelie en moraal.

In de Bijbel wordt duidelijk dat het evangelie niet bij woorden blijft⁵⁰. Het heil van Christus wordt zichtbaar en tastbaar in de aardse werkelijkheid. Dat bleek tijdens het optreden van de Heer zelf. Hij onderstreepte zijn woorden met daden van barmhartigheid en gerechtigheid in kleine kring. Het beeld van het Oude Testament lijkt hiervan te verschillen, doordat er meer nadruk ligt op de maatschappelijke, publieke kant van het handhaven van Gods geboden. Toch blijkt ook daar dat het God niet gaat om uiterlijke gehoorzaamheid, maar om een gemotiveerd leven in dienstbaarheid, met oog voor kwetsbaren⁵¹. De Bijbel zet wat de christelijke moraal betreft tenminste twee accenten: ze maakt deel uit van het heil, en ze ontstaat in vertrouwen op de God die zich in Christus toonde.

In het heil van Christus ligt niet alleen vergeving van zonden besloten, maar ook het geschenk van vernieuwing, de gave van de Heilige Geest en het uitzicht op herstel van alle dingen. Dat maakt het evangelie tot een morele kracht. Het is niet bij voorbaat duidelijk tot welke keuzes dit leidt. Geboden en verboden in de Bijbel hebben altijd een relatie tot de cultuur waarin ze zijn geformuleerd. De actuele gestalte van de normativiteit ervan ontstaat in relatie tot de hoorder en de context vandaag. Dat vraagt om een morele ruimte van bezinning en beraad. In die ruimte heeft de prediking een eigen, dienstbare plaats, met als eerste doel daar het grote verhaal te vertellen.

Als aanduiding van het evangelie verwijst 'het grote verhaal' primair naar de geschiedenis die God met mensen is gegaan, zoals die in de Bijbel is beschreven⁵². Het handelen

⁴⁹ Kees de Ruijter, *WeerWOORD*, 166. Dat er een overaccent op schuld en zonde plaatsvindt, noemt hij in zijn homiletiekcolleges. Vgl. C. Trimp, *Klank en weerklank*, 70-71.

⁵⁰ Om een greep uit het NT te doen: Mat.7:21; 1 Kor.4:20; 2 Kor.10:11; Ef.4:20-24; Kol.3:5-4:1; Jak.1:22; 2:26.

⁵¹ Zie bv. de besnijdenis, die standaard werd uitgevoerd op alle pasgeboren jongetjes, maar pas waarde kreeg als die gepaard ging met bekering en heiliging: Rom.2:25-30; Lev.26:41; Deut.10:16; Jer.4:4 .

⁵² Kees van Dusseldorp, *Preken tussen de verhalen*. 137-169.

van God moet worden verteld. Daaraan oriënteren mens en kerk hun eigen handelen⁵³. Het geeft betekenis, inspiratie en legitimatie aan het eigen handelen. Het verhaal van God vormt ook de kritische instantie voor het handelen van de kerk. En het maakt iedere christen bewust van de actuele bepaaldheid en contextualiteit van het eigen handelen⁵⁴.

Spreeken over het verhaal van God geeft tegelijk aandacht voor het doorgaande handelen van God. Inzichtgevend is de drama-metafoer die Tom Wright gebruikt om de autoriteit van de Bijbel voor vandaag te omschrijven⁵⁵. Hij schetst ons leven als een leven in de vijfde acte van de geschiedenis van God met mensen, na de vier in de Bijbel zelf beschreven acten. Voor onze fase liet God geen script na. Dat vraagt improvisatie van de acteurs na grondige studie en inleving in de eerste vier acten. Door deze metafoer legt Wright een diepe verbinding met de Bijbel ('het script') en biedt tegelijk ruimte aan de gelovigen in de actualiteit om hun verantwoordelijkheid te nemen. Zij doen dit improviserend en biddend en in blijvende herlezing van het script. Voor het nadenken over de relevantie van het evangelie zijn beide accenten onmisbaar: ieder mens heeft voor morele keuzes zowel verantwoordelijkheid als vrijheid. Dit vraagt om communicatie, gesprek, gemeenschap en intentie. Het wiel moet elke keer opnieuw uitgevonden worden en daarvoor zijn we gezamenlijk verantwoordelijk en individueel aansprakelijk.

Centrale bijbelse thema's rond het nieuwe leven zijn die van de christelijke vrijheid en de liefde⁵⁶. Het evangelie is een kracht die van binnenuit tot verandering leidt. De bron ligt in de participatie in Jezus Christus. In hem klinkt de roeping om het leven daadwerkelijk te vernieuwen. Primair gaat het om groei in kennis en genade van Jezus Christus. Wie zichzelf in Christus leert kennen, maakt tegelijk ook de keuze om de weg van Christus te gaan en voor anderen in te staan. Liefde en vrijheid motiveren de christen om het gebod van God serieus te nemen en zich ook te laten aanspreken door een moreel appel.

Verandering is een veelzijdig proces: het gaat om denken, spreken, handelen, kijken, voelen en ervaren. De verandering naar Christus toe werkt door in karaktervorming en morele keuzes. Ze blijkt in aanbidding, inzicht, vrijheid, toewijding, liefde en dienstbaarheid. De gemeenschap met Christus werkt ook door in visie op samenleving en cultuur. Zo wordt de zich vernieuwende mens een morele factor in het publieke domein.

In de Bijbel worden voor deze verandering van de mens verschillende woorden gebruikt. *Bekering* is stoppen met afgoderij en terugkeren naar de enige God. Het is ook stoppen met onrecht en terugkeren naar rechtvaardig leven. Sinds Jezus Christus betekent bekering: geloven in de Messias en binnengaan in het Koninkrijk, inclusief de bijbe-

⁵³ Zie Ottmar Fuchs, *Narrativität und Widerspensigkeit. Strukturanalogien zwischen biblischen Geschichten und christlichem Handeln*. in: Rolf Zeffass (red), *Erzählter Glaube, erzählender Kirche*. (Freiburg im Breisgau: Herder 1988), 87-126.

⁵⁴ Albrecht Grözinger, *Erzählen und Handeln. Studien zu einer trinitarischen Grundlegung der Praktische Theologie*. (München: Chr.Kaiser Verlag 1989), 106-121.

⁵⁵ N.T. Wright, *How Can Scripture Be Authoritative?* in: *Vox Evangelica XXI* (1991), 7-31. Voor homiletische doorvertaling van deze metafoer zie Kees de Ruijter, *Horen*, 108-118.

⁵⁶ Zie Herman Ridderbos, *Paulus. Ontwerp van zijn theologie*. (Kampen: Kok 1978), 319-333. Zie ook J. Douma, *Christelijke levensstijl. [Ethische bezinning 5]* (Kampen: Van den Berg 1992), 9-40. Ook voor Calvin, *Institutie of onderwijzing in de christelijke godsdienst*. III, 19 zijn vrijheid en persoonlijk geweten buitengewoon belangrijk, die zelfs boven de rechtvaardigheid van de wet uitgaan. Vgl. Gal.1:3; Rom.8:2; 21. (Kampen: Kok 2001), 61-83. Opvallend is dat de 'christelijke vrijheid' niet in de Heidelbergse Catechismus is terechtgekomen, hoewel de ethiek daar wel in het kader van het leven uit dankbaarheid staat.

horende levensstijl in omgang met mensen, goederen en structuren. Paulus gebruikt de term *vernieuwing*: het doorgaande proces van oude mens naar nieuwe mens, de wandel in het licht. Hij betreft dat op het werk van de Geest, die ons leven vruchtbaar maakt voor God en mensen. De heiliging maakt deel uit van, en volgt op, de verzoening. In de paraenetische delen van Paulus' brieven wordt de heiliging heel praktisch neergezet. Geestelijke strijd speelt zich vaak af op heel aardse terreinen⁵⁷.

In de nieuwere theologie wordt het woord *transformatie* gebruikt voor de vernieuwing van de moraal. Gelovigen veranderen naar het beeld van Christus door het zien en ervaren van Gods genade⁵⁸. Transformatie is gericht op het leven naar Gods wil. Wilmer Blijdorp beschrijft hoe transformatie optreedt via 'het verlangen naar een beeld van het koninkrijk' en door deelname aan de liturgie⁵⁹. Door de preek krijgt de hoorder een groter verlangen naar een nieuw leven. Daarvoor is nodig dat de prediker spreekt in contact met de leefwereld van de hoorder, verlangen wekt naar het Koninkrijk en zelf van dit Rijk een getuige is.

Het evangelie werkt ook in op sociale structuren. Dit gebeurt op een indirecte manier en op de langere termijn⁶⁰. Bij Jezus zie je een omkering van sociale structuren als koningschap en macht. Hij gebruikt de concepten uit zijn tijd, maar verandert ze tegelijk van binnenuit. In de loop van de tijd levert dit een verschuiving op in de maatschappij. Dit patroon is aanwijsbaar in de Bijbel en in de eeuwen daarna: in eerste instantie aanvaardt de kerk de bestaande structuren. Vervolgens vindt er inhoudelijk een diepe conversie plaats, die een dynamiek oproept waardoor op termijn de structuren veranderen. Voorbeelden hiervan zijn de afschaffing van de slavernij, de emancipatie van de vrouw, de visie op het huwelijk, het functioneren van overheid en gezag. Het gaat hierbij niet om een bewust aangestuurd proces, maar om een historische ontwikkeling die door de interne dynamiek van het evangelie wordt opgeroepen. De primaire aanvaarding van de structuur is voorwaarde om deze kritische kracht van het evangelie ruimte te geven. Een revolutie, confrontatie of geforceerde verandering trekt de cultuur niet dicht bij het Koninkrijk.

Structuren kunnen zich niet bekeren; mensen wel. De sleutel voor morele, maatschappelijke, culturele en politieke relevantie ligt in de vernieuwing van de individuele gelovige. Die persoonlijke heiliging heeft invloed op het maatschappelijke leven. Mensen zetten zich, al dan niet verenigd in organisaties, in voor de samenleving. Door hun invloed veranderen inzichten, verhoudingen en methodes en worden ze geheiligd: ze bevorderen het Koninkrijk van God en de door God gewilde dienst aan de medemens⁶¹. Elke struc-

⁵⁷ Zo is de 'geestelijke wapenrusting' uit Ef.6 te lezen in het licht van de aanwijzingen uit Ef.4 en 5: verhoudingen man-vrouw (inclusief seksualiteit), ouders-kinderen, werkgevers-werknemers. Zie ook Kees van Dusseldorp, *Preken tussen de verhalen*, 219v.

⁵⁸ Zie Jos Douma, *Kijken naar de Heer, Veranderen door zijn schoonheid*. *Utrecht: Kok 2011). G. van den Brink & C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 616-625 hanteren 'transformatie' als centrale term voor de concrete levensvernieuwing en verwijzen naar meer bijbelse gegevens.

⁵⁹ Wilmer Blijdorp, *Brandde ons hart niet...? Het belang van beleving voor transformerende prediking*. (Kampen: masterscriptie Theologische Universiteit 2012).

⁶⁰ Zie Wim van der Schee, *Evangelie en sociale structuren*. Weblog 3 december 2013 op www.wimvanderschee.nl. Hij gebruikt een model van Hans Dombois.

⁶¹ J. van Genderen & W.H. Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*. (Kampen: Kok 1992), 603-604. Vgl. G. van den Brink & C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek. Een inleiding*. (Zoetermeer: Boekencentrum 2012), 471.

tuur kan veranderen in een macht die onderdrukt. De verkondiging van het evangelie blijft daarom geboden, zowel in inspirerende als in kritische zin.

9. Homiletische praktijk

Uit de bovenstaande (praktisch-)theologische reflectie komt naar voren dat de eerste kern van verkondiging ligt in de actualisering van het geloof. Door de vernieuwing van de gelovige krijgt het evangelie relevantie voor andere terreinen van het leven. Theo Pleizier beschrijft hoe existentieel dit proces tijdens het horen naar een preek verloopt. In de preek komt de hoorder bij God, verblijft bij God en gaat weer van God weg. Maar dan is er wel iets veranderd. De gelovige betrokkenheid is vernieuwd en verdiept. Er is een nieuwe oriëntatie op de werkelijkheid ontstaan⁶². Pleizier presenteert vier basistypen hoe het geloof 'werkt': een bemoedigend geloofsinzicht, viering van het heil, paraenetisch inzicht en inzicht van bekering. De werkzaamheid van een preek is niet te beschrijven in termen van 'effecten' of '(her)interpretatie'. Het begint bij een (hernieuwde) betrokkenheid op God.

Dit onderstreept dat de verkondiging zich in eerste instantie richt op de actualisering van het geloof dat midden in de wereld geleefd wordt⁶³. De verkondiging is ingebed in een liturgische praktijk waarin het leven voor God wordt gebracht. Deze weg is minder gemakkelijk en minder direct dan het toepassen van vaste principes of alles afhankelijk laten van de situatie. Het christelijke leven ontstaat echter van binnenuit, vanuit geloof, hoop en liefde⁶⁴. Verkondiging die zich hierop richt heeft een moreel effect, ook wanneer het appel niet expliciet gemaakt wordt.

Dit neemt niet weg dat ook concrete aanwijzingen een plaats in de preek kunnen krijgen. Zo komen ze ook voor in de evangeliën en de brieven van het Nieuwe Testament. Om te voorkomen dat een expliciet appel wettisch of moralistisch overkomt, moet minimaal aan twee criteria voldaan worden: Is een ethische aanwijzing praktisch uitvoerbaar? En is de prediker zich de mogelijke gevolgen voor zijn hoorders bewust⁶⁵? Voor de prediker is het zaak om hierbij stil te staan wanneer hij zijn preek laat uitlopen op een concrete oproep. Dit vraagt om een eerlijk kijken en realistisch denken.

Een morele oproep in de preek is op zichzelf weinig zinvol. Er moet aan motivatie gewerkt worden om een appel effectief te maken. Een goede onderliggende strategie is van belang uit respect voor de hoorder en om recht te doen aan de structuur van het evangelie. Hoffmann onderscheidt twee strategieën: die van *narratio* (verhaal) en *argumentatio* (betoog)⁶⁶. Het verhaal richt zich op identificatie en participatie als moverende mechanismen in de hoorder. Het betoog richt zich meer op bewustzijn en overtuiging door het zoeken naar instemming, consensus en gemeenschappelijk handelen. In de

⁶² Theo Pleizier, *Religious Involvement in Hearing Sermons. A Grounded Theory Study in Empirical Theology and Homiletics*. (Delft: Eburon 2010) 155-274, Typologie: pag.268-273 'How do sermons work?'

⁶³ Wilfried Engemann, *Einführung*, 408: Moraal is altijd een indirect homiletisch doel, te bereiken via vernieuwd zelfbewustzijn van hoorders.

⁶⁴ Martin Hoffmann, *Ethisch predigen*, 34-52: vanuit het Godsrijk krijgt de hoorder de criteria aangereikt voor het omgaan met het leven.

⁶⁵ Martin Hoffmann, *Ethisch predigen*, 123, die dit overneemt van Peter Bukowski, *Predigt Wahrnehmen*. 104-110. Voor Bukowski zijn er nog twee theologische criteria voorondersteld: doet de preek recht aan de tekst en is de imperatief gegrond in de indicatief van het evangelie?

⁶⁶ Martin Hoffmann, *Ethisch predigen*, 53-56, met uitwerking in de daarop volgende hoofdstukken van de narratieve, de argumentatieve en de appellerende ethische preek,

praktijk zullen beide strategieën vaak afwisselend ingezet worden om een expliciet handlingsappell te ondersteunen.

Waar het betoog royaal aandacht heeft gekregen in de homiletische praktijk, is het goed om ook de morele kracht van verhalen te benutten. Goed vertelde verhalen doen veel met de hoorder, omdat de mechanismen van identificatie en participatie een beleving oproepen die transformerend werkt.

Verhalen worden op verschillende manieren ingezet. Bijbelverhalen hebben een eigen moreel gezag, of ze nu traditioneel of experimenteel worden verteld. Actuele verhalen zetten de 'scene' voor de verkondiging: het evangelie klinkt in een reële en actuele wereld, die benoemd en verteld wordt⁶⁷. Voorbeeldverhalen leveren herkenning en dagen uit tot (contra)imitatie. Metaforische verhalen blijven hangen en geven te denken. Al die verhalen dragen bij aan de morele vorming van de hoorder en bevatten een dynamiek naar een nieuwe houding en nieuw gedrag. Verhalen brengen een mens in beweging. Daarvoor hoeft het moreel appell niet geëxpliciteerd te worden⁶⁸.

Verhalen lijken moreel gezien meer open dan betogen: het appell is minder expliciet en verplichtend. Vooral de open plekken stimuleren de verbeelding van de hoorder en werken door in de receptie van de preek. Toch vormt het gebruik van verhalen geen garantie tegen wetticisme of fundamentalisme⁶⁹. Het gebruik van verhalen is niet waardevrij. Verhalen lopen het risico om vooral bevestigend en conserverend te werken, vooral als de geschiedenis gegeneraliseerd wordt of de personen gemoraliseerd. Het levensechte en unieke van verhaalde gebeurtenissen maakt een echte ontmoeting mogelijk, waardoor de hoorder verandert.

10. Aanbevelingen

Wat is de morele relevantie van preken? Welke gevaren en mogelijkheden liggen er op dit terrein voor de prediker? Predikers en hoorders verlangen naar prediking die ertoe doet. Het resultaat van deze verkenning laat zich vertalen in een aantal aanbevelingen voor de prediker.

Elke preek heeft altijd moreel effect, of dit nu geëxpliciteerd wordt of niet. De prediker dient zich dit bewust te zijn. Er bestaat geen neutrale preek. Ook watervrees voor het morele bereik heeft moreel effect. Dit geldt ook voor de politieke, sociale, ethische, maatschappelijke, culturele en politieke dimensies en terreinen van de werkelijkheid. Er bestaat geen veilige zone voor de prediker, behalve in het gehoor geven aan de Heer. Voor de prediker komt het aan op zuiverheid in het luisteren naar zijn roeping, recht doen aan het Woord en aan de leefwereld en verantwoordelijkheid van de hoorders, gebed om de Geest en een verantwoordelijke invulling van zijn taak. Bewustwording van het eigen morele kader hoort hier nadrukkelijk bij. Het vraagt om open oren en ogen voor de werkelijkheid in al zijn dimensies.

⁶⁷ Peter Bukowski, *Predigt Wahrnehmen*, 93-104 waarschuwt op dit punt voor misbruik van de realiteit voor eigen doeleinden, het gebruik van clichés, bekende persoonlijkheden of eenzijdigheden en onjuiste uitspraken als generaliseringen, verkeerde vooronderstellingen of te onvoldoende kennis van zaken.

⁶⁸ Bernhard Sill, "Sinn für die mögliche Wirklichkeit" (*R. Musil*). *Ars narrandi und ethische Predigt*. in: Rolf Zeffass (red), *Erzählter Glaube, erzählender Kirche*. (Freiburg im Breisgau: Herder, 1988), 142-158.

⁶⁹ Ottmar Fuchs, *Narrativität*, 96-123 schetst een 'hermeneutiek van het voorbeeld'. Hij noemt een diaconaal criterium voor de legitimatie van verhalen: dragen ze bij aan barmhartigheid en gerechtigheid.

Het evangelie is gebonden aan de realiteit. Het benoemt de hele werkelijkheid als Gods wereld en raakt aan alle terreinen en dimensies van het leven. Daarin biedt het verhaal van God een nieuw perspectief en nieuwe motivatie. Het vormt een uitnodiging aan hoorders en gemeente om op de nu-en-hier plek te leven met God. Voor de prediker blijft het vertellen van het verhaal van God de primaire opdracht. In de geschiedenis van God met mensen komen alle terreinen van het leven aan de orde onder het voorteken van het heil in Christus. Een open wisselwerking tussen de realiteit en het evangelie zal in de taal van de preek doorklinken en daardoor nieuwe verbindingen leggen en tot nieuw gedrag motiveren.

Nadenken over de morele relevantie van de preek kan niet zonder een goede visie op de liturgie. In de liturgie als speelveld van het leven wordt expliciet de verbinding gemaakt met de realiteit in gebed, themakeuze, taal en liturgie. Kerkgangers hebben ieder hun eigen ervaringen, netwerken en verantwoordelijkheden. In de liturgie wordt de levenswerkelijkheid verbonden met het verhaal van God. De liturgie is bovendien concreet een broedplaats van vernieuwende sociale praktijken, zoals tafelgemeenschap zonder standsverschillen en geldinzameling met het oog op kwetsbaren. Het leven in deze wereld vormt het podium waarop het evangelie klinkt. In voorbeelden, referenties, associaties en formuleringen wordt dit in de preek hoorbaar. Daarmee wordt de scene neergezet waarin het evangelie gebeurt. Als de prediker eerlijk contact maakt met de leefwereld van de hoorder, klinkt de verkondiging anders. Het evangelie wordt als relevant ervaren en gaat zijn transformerende werk doen.

Als de prediker zijn preek laat uitlopen op een moreel appel, politiek statement, culturele kritiek of op een oproep tot sociale actie, dan kan dat niet zonder fundamenteel respect voor de vrijheid van iedere hoorder. Hij moet werk maken van een inhoudelijke motivering en zich realiseren dat vernieuwing begint waar de gelovige zichzelf opnieuw verbindt aan Jezus Christus. Dat bewaart de prediker voor gemakkelijke claims, die zonder uitzondering wettisch zijn. Het motiveert de prediker tot theologische reflectie op de werkelijkheid. Hij laat zich eerst zelf eerlijk aanspreken, voordat hij een oproep formuleert. Hij leert de bescheidenheid om zijn woorden te zien als een bijdrage in de morele ruimte van de hoorder. Zulke bijdragen zijn onmisbaar. Daarmee blijft de aanspraak op de hoorder niet steken aan de buitenkant van het leven.

Als eerste klinkt het evangelie als Gods roeping van en recht op de mens en heel zijn wereld. Preken doen ertoe als de hoorder gehoor geeft aan het evangelie van Jezus Christus en God leert liefhebben met hart, ziel, verstand en kracht en de naaste als zichzelf. Langs die weg wordt de verkondiging relevant voor het morele en publieke domein.